

çıkıldığı gibi çay, kahvehanelerde geleneksel içecek olan kahve ile rekabet eden bir içeceğe dönüştü. Öte yandan kahvehanelerin görünümü, iç düzenlemesi ve teziniati ciddi bir dönüşüm geçirdi. Geleneksel kerevetler yerlerini masa ve sandalyeye bıraktı.

Kahvehane kültürü sadece İstanbul'da değil bütün imparatorlukta köylere varıncaya kadar yaygınlaştı. Özellikle kasaba mahalleleri ve köylerde camii yanında kahvehane temel toplanma mekânı olarak öne çıktı. Bunlar sohbet mekânı ve küçük çaplı oyunların oynandığı hoş vakit geçirme yerleri haline gelmişti. 1922'de bir Amerikan ekibi tarafından İstanbul'da yapılan araştırmada sayıları binlere ulaşan İstanbul kahvehaneleri yedi sınıfa ayrılıyordu. Bunlar han kahvehanesi, camilerin yakınındaki kahvehaneler, kıraathaneler, mahalle kahvehaneleri, esnaf kahvehaneleri, lokantaların kahvehaneleri ve köy kahvehaneleriydi. Bu tasnif günümüzde de İstanbul'daki kahvehane tipi mekânlar için geçerlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âli Mustafa Efendi, *Mevâidü'n-nefâis fî kavâidi'l-mecâlis* (haz. Mehmet Şeker), Ankara 1997, s. 363; Peçuyul İbrâhîm, *Târih*, I, 363-364; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 534-535; D'Ohsson, *Tableau général*, IV, 76; R. S. Hattox, *Coffee and Coffeehouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*, Washington 1985; A. Raymond, *Yeniçerilerin Kahvesi: Abdurrahman Kethûda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi* (trc. Alp Tümertekin), İstanbul 1999; *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (haz. H. Desmet-Grégoire – F. Georgeon, trc. Meltem Atik – Esra Özdoğan), İstanbul 1999; Cengiz Kırılı, *The Struggle Over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845* (doktora tezi, 2000), The State University of New York; a.mlf., “Kahvehaneler ve Hafiyeler: XIX. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim*, sy. 83, İstanbul 1999-2000, s. 58-77; a.mlf. – Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret* (ed. Fatmagül Demirel), İstanbul 2012, s. 7-20; Mehmet Genç, “Contrôle et taxation du commerce du café dans l'Empire ottoman fin XVIIe-première moitié du XVIIIe siècle”, *le commerce du café avant l'ère des plantations coloniales: espaces, réseaux, sociétés (XVe-XIXe siècle)* (ed. M. Tuncşerher), Le Caire 2001, s. 161-179; Serdar Öztürk, *Cumhuriyet Türkiyesinde Kahvehane ve İktidar: 1930-1945*, İstanbul 2006; *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (haz. Ahmet Yaşar), İstanbul 2009; Kemalettin Kuzucu, “Kahvehanelerden Kıraathaneye Geçiş ve İlk Kıraathaneler”, *Türk Kahvesi Kitabı* (ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul 2011, s. 161-208; A. Süheyl Ünver, “Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler”, *TED*, sy. 5 (1962), s. 39-84; a.mlf., “Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kıraathanesi”, *TTK Belleten*, XLIII/170 (1979), s. 481-490; Ali Budak, “Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyeh: Bir Sivil Eğitim Kurumu”, *Sivil Toplum*, sy. 6-7, İstanbul 2004, s.

103-122; Ahmet Yaşar, “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6, İstanbul 2005, s. 237-256; Uğur Kömeçoğlu, “The Publicness and Sociabilities of the Ottoman Coffeehouse”, *Javnost-The Public*, XII/2, Ljubljana 2005, s. 5-22.

AHMET YAŞAR

KALEBEND

Osmanlı Devleti'nde bir ceza türü.

Arapça **kal'a** ve Farsça **bend** kelimelelerinden oluşan **kal'a-bend** sözlükte “kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimse” anlamına gelir. Terim olarak suçluların kale surları içinde ikamete tâbi tutulup hisardan dışarıya çıkılmalarına izin verilmemesi şeklinde uygulanan bir cezayı ifade eder. Ayrıca kapalı mekânlarda tutulan mahkûmlara **zindan-bend**, bir ada üzerinde serbest dolaşmalarına izin verilenlere **cezîre-bend**, kaleye göre daha küçük olan, askerî amaçlarla yapılmış palankalarda tutulanlara **palanka-bend**, özellikle gayri müslim tebaadan olan suçluların manastırlarda muhafaza edilenlerine **manastır-bend**, kulelerde tutulanlara da **kule-bend** denilir.

Osmanlı Devleti'nde adam öldürme, yaralama, hırsızlık gibi cürümlerin ceza uygulamaları ehl-i örfe havale edildiğinden bunların karşılığında farklı cezalandırma şekillerine başvurulabiliyordu. Kalebentlik cezası siyasî suçlar dışında teşhir, para cezası, küreğe koyma, hapis, sürgün gibi ta'zir cezalarından biriydi. Bu ceza türü XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin şekilde uygulanmaya başlandı ve XVIII. yüzyılda yaygınlaştı (Erim, sy. 4 [1984], s. 80-81). Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre kalebentlik cezasına konu olan suçlar katil, yaralama, gasp, darp, adam kaçırma, zorbalık ve zulüm, hırsızlık, yol kesicilik, eşkiyalık, tezvirat, gammazlık, iftira, yalancı şahitlik, münecimlik, büyü yapma, ayyaşlık, meczupluk, divanelik, yasaklanmış erzak satma, İstanbul dışına erzak çıkarma, evinde suçlu saklama, borcunu ödememekte direnme, ekmek, simit, çörek gibi mamulleri eksik gramajlı pişirme, narhtan yüksek fiyata eşya ve yiyecek maddesi satma, kefilsiz olarak İstanbul'da, İstanbul'a bağlı yerlerde oturma, madrabazlık, ihtikâr, rüşvet, kalpazanlık, kalp para bulundurma, sahte belge (berat, ferman, i'lâm, mahzar vb.) düzenleme, sahte mühür kazıtma, düzmece davacılar ve şikâyetçilerle ferman ve berat alma, davalara karşı olarak adaletin tecellisi-

Büyükçekmece, Küçükçekmece, Çatalca, Silivri ve nahiyeleri-ne Rumeli'den gelen işsiz ve kefilsiz kişilerden gayri müslim olanın küreğe konulduğuna ve müslümanın kalebend edildiğine dair belge (BA, A.DVN.KLB, nr. 3/15)

ne engel olma, fitne, fesat, etrafına eşkiya toplama, devlet malının tahsiline, devlete ait erzak satışına, tahrire ve mekkâre ihracına mani olma, fahişelik, tecavüz, zina, ırza tasaddî, ev basma, kız ve kadın kaçırma, halkın işlerine müdahale, şeriate, padişah emrine ve zâbitlere itaat etmeme, görev mahalline gitmeme, ocak kanununa aykırı davranma, tutukluların firarına yardım etme, firarı önleyici tedbir almama, vakıf, zeâmet ve timar nizamına zarar verme, vakıf malını yağmalama, zimmete para geçirme, yeniçeri esâmîleriyle oynayarak karışıklığa yol açma, kalem işlerine hile karıştırarak hazineyi zarara sokma, devlet erkânı hakkında kahvehane vb. yerlerde dedikodu yapma şeklinde sıralanabilir (Koca, s. 27-33; İşbilir, sy. 4 [1984], s. 50-53).

Zikredilen suçları işleyen kişilerin yakalanması, haklarında hüküm verilmesi, kalebend edilecekleri mahalle gönderilmesi, daha sonra serbest bırakılması ait olduğu sosyal tabakaya göre birtakım farklılıklar arz etmektedir. Mağdur olan kişi kadiya başvurarak onun i'lâmıyla şikâyetini Dîvân-ı Hümâyün'a ulaştırabildiği gibi bizzat kendisi divana arzuhal sunma hakkına sahiptir. Bu şikâyetler neticesinde suçlu sabit olanlar Dîvân-ı Hümâyün'dan gönderilen hükümlerle mahkûm olurlardı. Şikâyet edilen kişi reâyâdan ise divandan tayin

edilen bir çavuş veya başka bir görevli tarafından kalebend edileceği yere gönderilir, suçlunun ıslah-ı nefis edinceye kadar kalede tutulması, kale dışına “bir hatve dahi” çıkarılmaması, saliverilmesine dair ferman gelmeden serbest bırakılmaması tembih edilirdi. Mahkûmla birlikte suçla karışan diğer kişilerin ise aynı mekâna yollanmayıp farklı kalelerde kalebend edildikleri vâki idi (BA, A.DVN. KLB, nr. 3/12, 94). Suçlu askerî zümrenin yeniçeri, cebeci, bostancı vb. bir sınıfına mensupsa hakkında şikâyet olsun veya olmasın bağlı bulunduğu birimin zâbit yahut âmirinin arzıyla mahkûmiyetine karar verilirdi. Bunların kalebend edileceği yere götürülmesi işi de yine ilgili dairelerin görevlilerince gerçekleştirilirdi. İlimiye mensupları için rütbelere göre kadı, kazasker ve şeyhülislâmın görüş bildirmesi istenirdi. Gayri müslim reâyânın mahkûmiyeti bazan ahalinin şikâyeti üzerine kadının durumu merkeze bildirmesiyle, bazan da bağlı bulunduğu metropolit ve patriklik arzıyla gerçekleştirilirdi (BA, A.DVN. KLB d., nr. 31, tür.yer.). Yüksek rütbeli devlet görevlilerinin (sadrâzam, vezir, defterdar vb.) suçlu bulunmaları durumunda makamlarından dolayı haklarındaki karar bizzat kendilerine tebliğ edilir, evlerinde ya da kapucubaşı vb. görevlilerle birlikte kalebend edilecekleri mahalle giderek orada ikamet etmeleri istenirdi (BA, A.DVN. KLB d., nr. 4, s. 101, 103, 116). Yine makam ve rütbe sahibi kişilere kalebentlik yerine nisbeten daha hafif sayılan cezârebentlik cezası verildiği de olurdu. Öte yandan bazı mahkûmlar, suçlarının ağırlığından dolayı “üç sahlı” ferman gelmedikçe serbest bırakılmazdı. Normal yerdeki bir kalede hapsedilmekle bir adanın kalesinde hapsedilmek arasında cezalandırmanın şiddeti bakımından fark bulunmaktaydı ve ada kalelerindeki hapis daha ağır bir ceza idi. Adalar içinde Limni en çok mahkûmun gönderildiği yer olarak dikkati çeker.

Kalebend edilen mahkûmların geçimleri ve ihtiyaçları için ne kadar tahsis ayrıldığına dair arşiv belgelerinde açık bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak rahatça yaşadıklarını söylemek güçtür. Nitekim mahkûmların saliverilmeleri için yazdıkları dilekçelerde ve yerel idarecilerin gönderdiği arz ve i'lâmlarda sefaletlerinden, borca girmelerinden ve dilenci seviyesine düşmelerinden bahsetmeleri bunlara yeteri kadar ödenek verilmediğini göstermektedir. Bazı hapisanelerde mahkûmlara günde bir parça ekmek, akşamları çorba ve bazı günler pilav, ayrıca

kurban bayramlarında bir miktar et verildiğine dair kayıtlardan hareketle (Baytimur, s. 161-164) kalebend olanlara da benzer yiyeceklerin verildiği söylenebilir. Askerî zümreye mensup suçlular ise cürümlerinin ağırlığından dolayı ocaktan atılır, ulûfeleri veya dirlikleri kesilirdi. Muhtemelen diğer suçları hafif olanların esâmeye yazılarak ulûfelerinin ödenmesine devam edilirdi. Kalelerdeki mahkûmların hücrelerde veya zindanda geceledikleri tahmin edilmektedir.

Diğer mahkûmiyetlerde olduğu gibi kalebentlikte de bir mahkûmiyet süresi yoktur. Genelde “ıslah oluncaya kadar” şeklinde muğlak mahkûmiyet kararları çıkardı. Nitekim mahkûmların kalebentlik cezasından affedilmesi belirli şartlara bağlıydı. Reâyâdan olan kalebendlerin bir mahkûmiyet süresinin ardından serbest bırakılması kendilerinin, aile ve diğer yakınlarının arzu halleri; kale dizdarı, kadı, nâib gibi devlet görevlilerinin iyi hal i'lâmları; mahkûm oldukları kale ahalisinin iyi haline şahitlik edip başvurması, bir daha suç işlemeyeceğine dair kendisine kefil olunması ve nihayet mahkûmun “bedel-i af” adıyla hazineye bir miktar mal veya para vermesiyle olabilirdi (BA, A.DVN. KLB d., nr. 2, s. 179, 195). İlgili af taleplerinde mahkûmun hastalanması,

kötü bir hale düşmesi, borçlu olması ya da ıslah olduğuna kanaat getirilmesi gibi sebeplerin de ileri sürüldüğü dikkati çeker. Yine eşinin, çocuklarının muhtaç durumunda kalmaları, sefalete düşmeleri de öne sürülebilirdi. Ancak bazan, dilekçede beyan edilen şeylerin doğru olup olmadığının merkezden gönderilen bir görevli vasıtasıyla tahkik edilip durumun bildirilmesi istenebilirdi (BA, C.ADL, nr. 3890). Bunların dışında mübarek aylar, mübarek günler mahkûmların affı için vesile teşkil eder, bu dönemlerde yapılan başvurulara genelde olumlu cevap verilirdi (BA, A.DVN. KLB d., nr. 6, s. 47, ayrıca çeşitli yerler). Askerî zümre mensuplarında ise bu sayılanların yanında mahkûmun âmirlerinin görüşü de önemliydi ve bunların görüşü alınmadan suçlular bırakılmazdı. Öte yandan af müessesesinin de sıkça işletildiği anlaşılmaktadır. Saliverilen mahkûmlar için birtakım şartlar da ileri sürülürdü. Bunlar “kendi hâlinde olmak”, reâyâ ve il mesâlihine karışmamak, kalemiye mensubu ise bir daha kalem işlerinde çalıştırılmamak, ocak efradından ise artık ocağa dahil edilmemek ve genel olarak bir daha suç işlemek şeklinde özetlenebilir. Tekrar suç işlenmesi halinde cezalar katlanırdı. Ayrıca kefilsiz olarak İstanbul ve çevresinde oturanlara, İstanbul'da suç işleyenlere saliverildikleri

17 numaralı *Kalebend Defteri*'nde yer alan kaleleri gösteren harita

sırada kendi memleketlerine gitmeleri ve bir daha İstanbul'a yaklaşmamları uyarısı yapıldı (BA, A.DVN.KLB, nr. 10/2).

Af başvuruları ve af kararları aynı suç işleyenlerin ceza süresi bakımından belirleyiciydi. Meselâ benzer bir suç işleyen iki mahkûmdan biri iki buçuk ay, diğeri iki buçuk yıl kalebend kalabiliyordu. Bu arada suçlar için tayin edilmiş belli süreler olmadığı gibi belli suçlar için belirlenmiş kalebend mahalleri de yoktu. Suçlular herhangi bir kaleye gönderilebilirdi. Bununla beraber genellikle ağır suç işleyenlerin ve sabıkalı suçluların adalarda kalebend edildiği söylenebilir. Bunun dışında askerî zümre mensupları daha ziyade Seddülbahir Kalesi'nde hapsedilmekteydi. Aynı şekilde fuhuş suçuna karışan kadınlar çoğunlukla ya Bursa'ya ya da Midilli adasına sürgün edilir veya kalebend olarak gönderilirdi. Yüksek rütbeli devlet adamları ve Kırım hanları gibi Osmanlı Devleti'ne bağlı olan yerlerin idarecileri ise Rodos Kalesi'nde kalebend edilirdi.

Suçluların sosyal tabakalara göre sınıflandırılması konusu geniş bir taramayı gerektirirse de bir fikir vermek üzere 1768-1774 yıllarında kalebend edilen mahkûmlar ele alındığında bunların 628'inin (% 54) müslüman erkek, altmış yedisinin (% 6) müslüman kadın, altmış dokuzunun (% 6) gayri müslim erkek, birinin gayri müslim kadın, 261'inin (% 22) seyfiye, yetmiş birinin (% 6) ilmiye ve kırk üçünün (% 4) kalemiye mensubu olduğu görülür (Koca, s. 43). Buna göre seyfiye, ilmiye ve kalemiye mensuplarının toplamı 375 kişidir (% 16-17). 1688-1750 yılları arasında Limni adasında kalebend edilen 324 mahkûmun 128'i müslüman erkek reâyâ, kırkı yeniçeri, on altısı cebeci, sekizi topçu, otuz ikisi seyyid, sekizi şeyh, ikisi müderris, onu müslüman kadın, yirmi biri zimmî erkek reâyâ ve biri zimmî kadındır (İşbilir, s. 48-49). Bu verilerden gayri müslimlerin suç nisbetlerinin nüfuslarıyla orantılı olmadığı anlaşılmaktadır. Askerî sınıf mensuplarının fazlalığı, özellikle Limni rakamlarına bakıldığında seyyidler ve meşâyihin azımsanamayacak sayıda oluşu ise dikkat çekicidir. Kalebentlik cezası imparatorluğun son dönemlerinde daha da yaygınlaşmış, birçok tanınmış şahsiyet özellikle adalara ve uzak kalelere yollanmış. Bu sırada ceza kanununa göre kalebentlik cezasının süresi muvakkat ve müebbet hale getirilmiş, geçici ceza üç on beş yıl olarak belirlenmiştir. 1858 ceza kanunnamesinde yer verilen kalebentlik, Cumhuriyet döneminde kürek ve sürgün

cezasıyla karışık halde bir süre daha uygulanmış ve 1926 yılında bir kanunla kaldırılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (A.DVN.KLB d. koduyla) birçok kalebend defteri ve evrakı mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Atık Şikâyet Defterleri*, nr. 174, tür.yer.; BA, A.DVN.KLB, nr. 15; nr. 4/10; nr. 5/78; nr. 11/29; BA, C.AS, nr. 46964; BA, MD, nr. 98, s. 98, hk.4; nr. 99, s. 2, hk. 6; nr. 103, s. 100, hk. 732; nr. 106, s. 25, hk. 44; nr. 111, s. 389, hk. 1332, s. 509, hk. 1764; nr. 115, s. 118, hk. 471, s. 546, hk. 2422; nr. 120, s. 88, hk. 382; nr. 124, s. 46, hk. 161, s. 76, hk. 273; nr. 129, s. 72, hk. 256; BA, MAD, nr. 3160, s. 224-225; nr. 4080, s. 42; nr. 9989, s. 160; Ömer İşbilir, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Limni Kalebentleri", *Zindanlar ve Mahkûmlar* (haz. Emine Gürsoy Naskali – Hilal Oytun Altun), İstanbul 2006, s. 48-56; Süha Oğuz Baytımur, *Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları: 1791-1808* (doktora tezi, 2011), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 161-164; a.mlf. – Ahmet Aksın, "25 Numaralı Kalebent Defterinin Tanıtımı ve Kalebent Defterlerinin Osmanlı Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", *TTK Bildiriler*, XV (2006), IV/1, s. 1-17; Uğur Koca, *17 Numaralı Kalebent Defterine Göre (1182-1188/1768-1774) Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar* (yüksek lisans tezi, 2015), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osm.Ar.*, sy. 4 (1984), s. 79-88.

 ÖMER İŞBİLİR

KALHÂTÎ (القلاهياتي)

Ebü Abdillâh Muhammed
b. Saîd el-Ezîdî el-Kalhâtî
(IV./ X. yüzyıl [?])

Umanlı İbâzî âlimi ve tarihçi.

Uman denizi sahilinde Uman'ın eski başşehri Kalhât'ta doğdu. Yemen asıllı olan Kalhâtî'nin hayatına dair bilgi olmadığı gibi hangi dönemde yaşadığı da kesinlikle bilinmemektedir. Onun IV (X) (*el-Keşf ve'l-beyân*, neşredenin girişi, I, 8), VI (XII) (İbn İdrîsû Mustafa b. Muhammed, s. 208-209), VII (XIII) veya VIII. (XIV.) (Kutluay, XV [1967], s. 142) yüzyılda yahut 1070'ten (1659) önce (Brockelmann, II, 568) yaşadığı ileri sürülmektedir. Kalhâtî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserinin mezhepler kısmını neşreden Muhammed b. Abdülcelîl ile İbâziyye konusunu araştıran Pierre Cu-perly ve İvaz Muhammed Halîfât, Brockelmann'a katılırken *el-Keşf ve'l-beyân*'in tamamını yayımlayan ve Kalhâtî'nin IV. (X.) yüzyılda yaşadığını söyleyen Seyyide İsmâil Kâşif, bu konuda müellifin eserde müşrik ve münafıkların çocuklarıyla ilgili

olarak Uman imamı Saîd b. Abdullah b. Muhammed ile (ö. 368/978-79) tartıştığı bilgisine dayanmaktadır. Bu tesbit diğerlerinden daha isabetli görünmektedir. Kaynaklarda hakkında bilgi bulunmaması, eserinde de kendisinden söz etmemesine rağmen *el-Keşf ve'l-beyân* dikkatle incelendiğinde Kalhâtî'nin Arap dili ve edebiyatı yanında tefsir, hadis ve kelâm ilimlerini de iyi bildiği, ayrıca mezhebine son derece bağlı olduğu anlaşılır. Eserde şiir ve rivayetlerde geçen garip lafızları bir dilci ve edebiyatçı üslûbuyla açıklaması onun iyi yetişmiş bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır.

Kalhâtî'nin bilinen tek eseri *el-Keşf ve'l-beyân*'dır. Kitap Hâricîler'in ve özellikle İbâzîler'in teşekkül sonrası dönemlerini anlatan en önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır. Tamamı üç cilt olan eserin sadece II ve III. ciltleri günümüze ulaşmıştır. Kaybolan I. ciltte İbâzîliğin bir sistem olarak ele alındığı bu cilde yapılan atıflardan anlaşılmaktadır. Eserin mevcut ciltleri elliser bölümden meydana gelmektedir. Bu ciltlerden ilkinde ilmin ve okumanın önemi, cehaletin zemmi, kader ve kazâ, va'd ve vaîd, halku'l-Kur'ân ile insanların fiilleri gibi kelâm konuları ele alınmıştır. II. ciltte ise yaratılışa birlikte Hz. Âdem'in ve diğer peygamberlerin hayatı sırasıyla anlatıldıktan sonra Asr-ı saâdet dönemine gelinir, Hulefâ-yi Râşidîn devrinde ortaya çıkan olaylar ve Emevîler'in ilk zamanları hakkında bilgi verilir. İslâm dışındaki dinlerin ortaya çıkışı, Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik, Sâbiîlik gibi dinler ve bu dinlerin mezheplerinden, ayrıca Yunan felsefesinden, Hint mezhepleri, güneşe ve aya tapanlarla Câhiliye devrindeki Araplar'ın inançlarından söz edilir, ardından İslâm fırkalarına geçilir.

Müellif İslâm fırkalarını ele alırken Hz. Peygamber'den nakledilen Mecûsîler'in yetmiş, yahudilerin yetmiş bir, hıristiyanların yetmiş iki fırkaya ayrıldıkları, İslâm ümmetinin ise yetmiş üç fırkaya ayrılacağını belirten hadisi esas almış, eserini buna göre düzenlemiştir. Eserde İslâm fırkaları Mu'tezile / Kaderiyye, Sıfâtiyye, Havâric, Şîa, zaman zaman da Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye nisbetle Vehbiyye şeklinde de bilinen İbâziyye olmak üzere beş büyük gruba ayrılmıştır. Öncelikle Mu'tezile ile Kaderiyye'yi, bu çerçevede Mürcie fırkalarını, ardından Müşebbihe (Sıfâtiyye / Haşbiyye) ile Hanefiyye, Şâfiyye, Hanbeliyye ve Mâlikiyye gibi fıkıh mezheplerini ele alan müellif, daha sonra Hâricîliğe yer ver-